

НАУКОВІ НАДБАННЯ ТА ШКОЛА ПРОФЕСОРА М.П. ДЯДЕЧКА¹

КРУТЬ Михайло Володимирович

канд. біол. наук, ст. наук. співроб., в.о. зав. відділу наук. досліджень
з питань інтелектуальної власності та маркетингу інновацій
Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України

УКРАЇНА

Анотація: Микола Платонович Дядечко – відомий в Україні й далеко за її межами талановитий вчений і педагог, доктор біологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Понад шість десятиліть свого життя він присвятив розвитку ентомологічної науки і особливо розробці засад біологічного методу захисту рослин. Сформувався як висококваліфікований вчений в Українському науково-дослідному інституті захисту рослин. Набутий досвід використовував у подальшій своїй понад 30-річній науково-педагогічній роботі в Українській сільськогосподарській академії. Став заслуженим корифеєм у галузі біологічного захисту рослин. Опублікував понад 300 наукових праць, зокрема 5 монографій. Сформував наукову школу, підготувавши понад 100 кандидатів та докторів наук.

ВСТУП.

Наука перетворилася в найважливіший соціальний інститут, який має значний вплив на всі сфери суспільства. Водночас розвиток науки неможливий без інституційної пам'яті, збереження знань про значні творчі відкриття та досягнення, що збагатили світову науку, освіту та забезпечили технологічний розвиток суспільства. Беззаперечною є роль університетів наук про життя в реалізації концепції сталого розвитку світу. В цьому відношенні певне місце належить також Інституту захисту рослин Національної академії аграрних наук України, Національному університету біоресурсів і природокористування України.

У 1946 році, згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР і постанови Президії Академії наук Української РСР, був створений Інститут

¹ Ця робота опублікована повторно [без змін]. Першопублікація: Круть, М. (2021). НАУКОВІ НАДБАННЯ ТА ШКОЛА ПРОФЕСОРА М.П. ДЯДЕЧКА. *Грааль Науки*, (5), 95-101. DOI 10.36074/grail-of-science.04.06.2021.019

ентомології і фітопатології (згодом – Український науково-дослідний інститут захисту рослин, нині – Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України), завдання якого полягало у вдосконаленні методів захисту рослин та розробці захисних заходів проти найбільш небезпечних шкідників і хвороб сільськогосподарських культур. Ця установа завжди успішно вирішувала поставлені перед нею державні завдання. На різних етапах проведення наукових досліджень із вирішення найважливіших питань щодо захисту рослин в Інституті захисту рослин НААН сформувалися наукові школи.

В 1962 році на базі агрохімічного факультету Української сільськогосподарської академії (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України) було засновано факультет захисту рослин. Серед підрозділів вітчизняних вузів, що готують захисників рослин, нинішній факультет захисту рослин, біотехнологій та екології посідає провідне місце. Багато вчених, які набули наукового досвіду в Інституті захисту рослин НААН, у подальшому пов'язали свою діяльність із названим навчальним закладом, із факультетом захисту рослин. Серед них у свій час був і доктор біологічних наук, професор Микола Платонович Дядечко, який сформував наукову школу.

Мета роботи. Дослідити наукові надбання доктора біологічних наук, професора Миколи Платоновича Дядечка, його учнів та охарактеризувати наукову школу.

Матеріали і методи. Матеріалами для дослідження служили архівні дані, статті, присвячені діяльності професора М.П. Дядечка та його учнів, наукові праці вчених.

ОСНОВНА ЧАСТИНА.

Микола Платонович Дядечко (1912–2000) – відомий в Україні й далеко за її межами талановитий вчений і педагог, доктор біологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Понад шість десятиліть свого життя він присвятив розвитку ентомологічної науки і особливо розробці засад біологічного методу захисту рослин як екологічної основи підвищення врожайності сільськогосподарських культур та якості продукції.

Закінчивши біологічний факультет Сумського педагогічного інституту, пройшовши бойовими шляхами Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. та пропрацювавши в Глухівському педагогічному

інституті, М.П. Дядечко з 1947 по 1968 рр. пов'язав свою діяльність із Інститутом ентомології і фітопатології АН УРСР (Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин). Тут він і сформувався як висококваліфікований вчений. Спочатку обіймав посади молодшого, старшого наукового співробітника лабораторії ентомофагів, а з 1956 р. – завідувача лабораторії біологічних методів боротьби з шкідливими комахами, згодом – відділу боротьби з колорадським жуком, пізніше перетвореного у відділ сільськогосподарської ентомології.

Разом із своїм учителем, видатним вченим-ентомологом М.А.Теленгою Микола Платонович розробляв теоретичні й практичні підходи щодо використання біологічних засобів для регуляції чисельності шкідливих комах в агроценозах [1]. Він з'ясовував роль паразитів і хижаків стосовно таких шкідників рослин, як злаковий червець, буряковий довгоносик, павутинні кліщі, щитівки, яблунева міль, фітофаги лісових насаджень та інші [2–5]. Видав монографію «Кокцинеллиды Украинской ССР», яка лягла в основу його кандидатської дисертації (1952 р.). Приділяв також увагу питанням щодо застосування трихограми проти яблуневої плодожерки, стеблового метелика [6, 7].

М.П. Дядечко доказав можливість використання патогенного гриба білої мюскардини проти бурякового довгоносика, яблуневої плодожерки, колорадського жука, попелиць на висадках буряків. Відмітив, що важливою умовою високої ефективності біопрепарату на основі мюскардини є його поєднання з інсектицидами, які послаблюють стійкість комах до хвороб. В результаті також була виявлена вища ефективність інсектицидів у малих дозах порівняно з такою за високих дозувань. Ще підмічено, що біопрепарат, негативно діючи на комах впродовж тривалого часу, впливає й наступні їх генерації [8].

Вирішуючи проблеми боротьби з колорадським жуком, Микола Платонович також багато зробив для обґрунтування строків хімічних обробок посадок картоплі, можливостей застосування малооб'ємного як авіаційного, так і наземного обприскування, комплексу заходів щодо ліквідації багаторічних осередків шкідника [9].

Вчений дуже багато займався вивченням фауни трипсів. Виявив навіть нові їх види. На підставі отриманих численних матеріалів у видав монографію «Трипсы, или бахромчатокрылые Европейской части СССР» (1964 р., замість докторської дисертації). В ній він наводить матеріали щодо з'ясування трипсів як шкідників сільгоспкультур. В першому

розділі книги представлено описи біології, екології та поширення трипсів, основи їх систематики, техніки збору, узагальнення досвіду боротьби з шкідливими видами, рекомендації щодо заходів захисту зернових, зернобобових, технічних культур, плодово-ягідних насаджень. Другий розділ – це ґрунтовний визначник, у якому наводяться описи видів трипсів, що поширені в Європейській частині колишнього СРСР. Книга гарно ілюстрована.

Набутий в Інституті захисту рослин досвід М.П. Дядечко широко використовував у подальшій своїй понад 30-річній науково-педагогічній роботі в Українській сільськогосподарській академії (Національному університеті біоресурсів і природокористування України). Тут він обіймав посади декана факультету захисту рослин, завідувача кафедри сільськогосподарської та лісової ентомології. Продовжував розвивати біологічний метод захисту рослин, і в цій галузі науки став заслуженим корифеєм. Величезну увагу приділяв питанням щодо прогнозування розвитку шкідників рослин, підвищення ефективності ентомофагів, акарифагів та ентомопатогенів, розмноження й використання трихограми, застосування агробіологічних заходів боротьби з шкідниками вирощуваних культур, зокрема проведення локальних обробок масивів. Все це зводилося до пропонованої ним наукової концепції «управління динамікою чисельності шкідливих організмів в агроценозах». Свої здобутки вчений висвітлив у виданій в 1973 році за своєю редакцією книзі «Основи біологічного методу захисту рослин», яка згодом перетерпіла два перевидання (1979, 1990), а також у підручнику для аграрних вищих навчальних закладів «Біологічний захист рослин» (2001).

Надбання доктора біологічних наук, професора М.П. Дядечка – це понад 300 опублікованих наукових праць. Ним підготовлено понад 200 спеціалістів для аграрного виробництва та науки, зокрема майже 100 кандидатів, із яких 33 зарубіжних, і 5 докторів наук. Значна частина вчених із цієї численної наукової школи успішно працювали, а дехто продовжує працювати й донині в Інституті захисту рослин НААН, Національному університеті біоресурсів і природокористування України та інших установах – це кандидати біологічних (сільськогосподарських) наук Г.М. Цибульська, Р.І. Чижик, І.Г. Григорович, М.О. Шляховий, М.Г. Гарнага, Л.Я. Францевич, О.С. Нехай, І.М. Пластун, І.В. Григорович, О.І. Гончаренко, М.Б. Рубан, О.Д. Шелудько, доктори сільськогосподарських

наук В.С. Шелестова, В.Т. Саблук, багато інших.

Неоціненні досягнення учнів професора М.П. Дядечка.

Трудова й наукова діяльність кандидата біологічних наук **Галини Миколаївни Цибульської** (1927–2017) була пов'язана з Інститутом ентомології і фітопатології (згодом – Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин) із 1948 по 1986 рр. Впродовж 22 років вона обіймала наукові посади, зокрема – завідувача лабораторії ентомофагів (з 1972 р.). Глибоко і всебічно вивчала біологічні особливості конопляної листовійки й на підставі цього обґрунтувала систему захисних заходів, яка у 1966–1967 рр. застосовувалася в господарствах Черкаської області на площі понад 14 тис. гектарів. Багато працювала над розробкою нових технологій розмноження трихограми, застосування її та інших ентомофагів проти шкідників сільськогосподарських культур. Результати цієї роботи також широко впроваджувалися у виробництво.

Кандидат біологічних наук **Раїса Ісаківна Чижик** (народилася в 1941 р.) працювала в Інституті захисту рослин із 1963 по 1988 рр. Брала активну участь у науковій роботі стосовно проблем вивчення біології колорадського жука та визначення можливостей біологічної боротьби з ним із використанням Боверину. Згодом здійснювала широкі наукові дослідження з питань використання хижого кліща фітосейулюса та інших біологічних агентів проти шкідників овочевих культур у закритому ґрунті. Проводила також велику роботу щодо розробки і впровадження методів застосування ентомопатогенного гриба ашерсонії та паразита енкарзії для боротьби з оранжерейною білокрилкою.

З 1967 року і так впродовж 35 років з Інститутом була пов'язана діяльність кандидата біологічних наук **Миколи Олексійовича Шляхового** (1940–2011). По закінченні аспірантури він обіймав посади молодшого та старшого наукового співробітника різних лабораторій. Спочатку провадив наукові дослідження з вивчення внутрішньостеблових шкідників пшениці озимої, а згодом свою наукову роботу пов'язав із проблемою щодо розробки заходів захисту рослин від мишоподібних гризунів. Був відповідальним виконавцем проведення досліджень за закритими темами в зоні відчуження Чорнобильської АЕС. Надавав консультативну допомогу Агропрому України з питань прогнозування та організації робіт із захисту сільськогосподарських культур від мишоподібних гризунів та інших шкідників.

Кандидат сільськогосподарських наук **Микола Герасимович**

Гарнага (народився в 1939 р.) пропрацював в Інституті захисту рослин понад 30 років. По закінченні аспірантури він обіймав наукові посади в різних лабораторіях ентомологічного профілю, а з 1987 по 2002 рр. – завідувача лабораторії сільськогосподарської радіології. Брав активну участь у розробці й упровадженні в виробництво скорочених систем захисту плодового саду від шкідників та хвороб, біологічних заходів захисту овочевих культур від лускокрилих шкідників. Провадив також наукові дослідження з польової оцінки ефективності генетичного методу боротьби з яблуневою плодожеркою, удосконалення захисту зернових культур, вирощуваних за інтенсивними технологіями. Виявив негативний вплив опромінення в 30-кілометровій зоні Чорнобильської АЕС на фізіологічний стан мишоподібних гризунів, а також формування агресивної частини популяції колорадського жука у цій місцевості [10].

З 1971 по 1984 рр. з Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин пов'язала свою трудову й наукову діяльність кандидат біологічних наук **Людмила Якимівна Францевич** (народилася в 1942 р.). Вона провадила наукові дослідження з вивчення трихограми як одного з об'єктів біологічного методу захисту рослин. Виявила 3 раси *Trichogramma euproctidis* і 3 раси *Tr. pallida*, які після вивчення були передані у виробничі лабораторії. Нею теоретично обґрунтовано і практично підтверджено кратності випусків трихограми в різних ґрунтово-кліматичних зонах України, вперше використано метод електрофорезу і скануючих досліджень для систематики цього яйцепаразита.

Починаючи з 1972 р., впродовж 30 років провадив свої наукові дослідження в Інституті захисту рослин кандидат сільськогосподарських наук **Олександр Сергійович Нехай** (1942–2015). Він брав участь у розробці заходів захисту плодових насаджень, насінників люцерни, капусти від найголовніших шкідників та методики оцінки економічної ефективності трихограми на капусті, нормативів витрати біологічних засобів та затрат на їх застосування. Тривалий час працював над удосконаленням хімічного захисту зернових культур від шкідників. Надавав велику допомогу аграрному виробництву.

З 1978 по 1993 рр. в Українському науково-дослідному інституті захисту рослин також працював кандидат біологічних наук **Іван Миколайович Пластун** (1946–1999). Він встановив особливості багаторічної та сезонної динаміки чисельності ентомофауни пшениці

озимої за умов енергозберігаючих способів обробітку ґрунту, а також ефективність окремих заходів хімічного захисту посівів від шкідливої черепашки, пшеничного трипса, хлібної жужелиці, злакових попелиць. Це значною мірою сприяло розробці системи інтегрованого захисту зернових культур [11]. Ним було надано значну практичну допомогу господарствам України щодо захисту зернових культур та насінників багаторічних бобових трав від шкідників.

Кандидат біологічних наук **Ірина Василівна Григорович** (1937–1986) в Інституті захисту рослин виконувала наукову роботу із вивчення особливостей розвитку, екології, прогнозу чисельності й життєздатності колорадського жука, клопа шкідливої черепашки та обґрунтування системи заходів боротьби з ними.

Кандидат біологічних наук **Ольга Іллівна Гончаренко** (народилася в 1938 р.), закінчивши аспірантуру в УкрНДІ захисту рослин, із 1966 по 2010 рр. свою діяльність пов'язала з Українською сільськогосподарською академією (Національним університетом біоресурсів і природокористування України). Спочатку асистент, згодом – доцент, з 1994 по 2002 рр. – завідувач кафедри сільськогосподарської та лісової ентомології. Впродовж 2002–2010 рр. – доцент кафедри ентомології ім. проф. М.П. Дядечка. Наукові її дослідження були спрямовані на розробку та впровадження екологічно безпечного захисту рослин від шкідників. Нею видано понад 100 наукових та методичних публікацій, зокрема 2 підручники, 4 навчальні посібники, 30 методичних вказівок та рекомендацій, одержано кілька патентів на винахід.

Кандидат біологічних наук **Макар Борисович Рубан** (народився в 1939 р.) по закінченні в 1967 р. факультету захисту рослин Української сільськогосподарської академії всю свою діяльність пов'язав із цим закладом. Обіймав посади асистента, доцента, завідувача кафедри сільськогосподарської та лісової ентомології (1987–1992, 2009–2011 рр.), декана факультету. Пріоритетними напрямками його наукової роботи були такі: встановлення екологічних аспектів захисту зернових колосових культур від шкідників, розробка та вдосконалення інтегрованого захисту насінневої люцерни. Ним надано активну допомогу фахівцям сільськогосподарських підприємств щодо отримання якісної та безпечної продукції. Автор понад 300 наукових та методичних публікацій, зокрема 2-х підручників, однієї монографії, кількох патентів на винахід, понад 50 методичних вказівок, рекомендацій, довідників.

Вихованець професора М.П. Дядечка кандидат біологічних наук **Олександр Данилович Шелудько** (1939–2015) впродовж 45 років обіймав наукові посади, зокрема завідувача лабораторії захисту рослин, в Інституті зрошуваного землеробства НААН. Ним було обґрунтовано раціональне застосування комплексу агротехнічних, хімічних та біологічних заходів захисту зернових, зернобобових й овочевих культур від шкідників і хвороб на зрошуваних землях півдня України.

Доктор сільськогосподарських культур **Валентина Сергіївна Шелестова** (1931–2005), свою діяльність із 1959 р. пов'язала з Українською сільськогосподарською академією, де пройшла шлях від аспіранта до професора кафедри ентомології. В науковому її активі – дослідження з питань багаторічного, довго- і короткострокового прогнозу розвитку шкідників плодових культур, використання корисних організмів у плодових агроценозах (різних видів і форм трихограм, ентомопатогенних мікроорганізмів тощо), розробки з методики дослідної справи в захисті рослин, технічної ентомології у вищій школі. Автор понад 150 наукових праць, зокрема однієї монографії.

Доктор сільськогосподарських культур, професор **Василь Трохимович Саблук** (народився в 1939 р.) у 1974 р. під науковим керівництвом професора М.П. Дядечка закінчив аспірантуру при Українському науково-дослідному інституті захисту рослин, після чого тривалий час працював на виробництві. З 1982 року й донині його трудова та наукова діяльність пов'язана з Інститутом біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, де впродовж усього цього часу він обіймає посаду завідувача: до 1991 р. – лабораторії ентомології, згодом – відділу фітопатології і ентомології. Під його керівництвом науково обґрунтовано і впроваджено у виробництво технологію захисту сходів буряків цукрових від шкідників способом токсикації рослин інсектицидами. Це забезпечило не тільки надійне збереження сходів, а й дало змогу зменшити в кілька разів норму висіву насіння, що стало одним із основних факторів переходу галузі на індустріальну основу. Найголовніше – витрати пестицидів для захисту буряків цукрових від фітофагів за такої технології скорочено в 20–30 разів. Нині в установі та її мережі провадяться дослідження з питань подальшого вдосконалення інтегрованої системи захисту буряків цукрових від шкідників та хвороб. В.Т. Саблук опублікував близько 400 наукових праць, має 35 патентів на винаходи та 5 ДСТУ. Підготував 23 кандидатів наук.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Наукові надбання доктора біологічних наук, професора Миколи Платоновича Дядечка та його учнів є вагомим внеском у розвиток вітчизняної науки із захисту рослин. Вони не втрачають своєї актуальності й за сучасних умов аграрного виробництва країни.

Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України та Національний університет біоресурсів і природокористування України глибоко шанують світлу пам'ять та примножують наукову спадщину талановитого вченого і педагога професора М.П. Дядечка. З урахуванням величезних заслуг вченого у підготовці кадрів для аграрного виробництва й науки та вагомому внеску в розвиток вітчизняної науки 25 вересня 2005 року кафедрі ентомології учбового закладу присвоєно його ім'я. Портрети та фотографії, йому присвячені, знайшли своє місце і в стінах Інституту захисту рослин НААН.

Успішна підготовка висококваліфікованих вчених у галузі сільськогосподарської ентомології та спеціалістів-аграрників значною мірою сприятиме подальшому розвитку науки із захисту рослин, широкому впровадженню її досягнень у виробництво і разом із тим – вирішенню державних стратегічних завдань щодо зміцнення продовольчої безпеки країни й світу та охорони довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Федоренко, В.П. & Плиска, М.М. (2012). Вчений-ентомолог, учитель, філософ. *Український ентомологічний журнал*, (2), 94–96.
- [2] Дядечко, М.П. (1954). Паразиты и хищники американской белой бабочки. *Биологический метод борьбы с вредными насекомыми*. Киев : АН УССР, (5), 106–109.
- [3] Дядечко, Н.П. (1954). Хищники и паразиты щитовок на дубе в УССР. *Биологический метод борьбы с вредными насекомыми*. Киев : АН УССР, (5), 129–135.
- [4] Дядечко, Н.П. (1954). Значение хищников в ограничении размножения паутиных клещиков в условиях Украинской ССР. *Биологический метод борьбы с вредными насекомыми*. Киев : АН УССР, (5), 136–152.
- [5] Дядечко, Н.П. (1956). Использование ценокреписа в борьбе с долгоносиком. *Сахарная промышленность*, (12), 49.
- [6] Дядечко, Н.П. (1956). Применение желтой трихограммы для борьбы со стеблевым мотыльком на кукурузе в условиях орошения. *Бюллетень научно-технической информации*. Киев : МСХ УССР, УкрНИИЗР, 32–34.
- [7] Дядечко, Н.П. (1956). Опыт применения трихограммы в борьбе с плодовой жоржкой. *Сад и огород*, (6), 14–16.
- [8] Теленга, Н.А., Дядечко, Н.П., Жигаев, Г.Н. & Федотова, К.М. (1959). Применение грибов

- белой мускардины (*Beauveria bassiana* (Bals.) Vuill.) для борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур. *Биологический метод борьбы с вредителями*. Киев : УАСХН, УкрНИИЗР, (8), 16–42.
- [9] Дядечко, М.П. & Жигаєв, Г.Н. (1963). Система заходів боротьби з колорадським жуком. *Вісник сільськогосподарської науки*, (10), 43–50.
- [10] Гарнага, Н.Г., Смелянец, В.П., Чайка, В.Н. & Самиленко, А.Е. (1995). Влияние радиационного загрязнения местности на колорадского жука. *Защита растений*, (11), 22.
- [11] Пластун, И.Н. (1989). Интегрированная защита от вредителей при интенсивной технологии возделывания озимой пшеницы. *Защита растений*. Киев : Урожай, (36), 3–9.